

Судаков Ю. О.,
здобувач кафедри кримінального і адміністративного права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
головний спеціаліст Апарату Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики
Секретаріату Кабінету Міністрів України,

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

REALITIES OF REGULATORY FRAMEWORK OF PREVENTING AND COMBATING CORRUPTION IN UKRAINE

У статті автор аналізує положення законів України «Про протидію корупції» та «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», прийнятих Верховною Радою України 14 жовтня 2014 року. Автор зосередив свою увагу на недоліках цих законів і їх неузгодженостях із чинним законодавством України.

Ключові слова: протидія корупції, антикорупційна стратегія, зміни до законодавства, закони України.

В статье автор анализирует положения законов Украины «О противодействии коррупции» и «Об основах государственной антикоррупционной политики в Украине (Антикоррупционная стратегия) на 2014–2017 годы», принятых Верховной Радой Украины 14 октября 2014 года. Автор сосредоточил свое внимание на недостатках данных законов и их несогласованности с действующим законодательством Украины.

Ключевые слова: противодействие коррупции, антикоррупционная стратегия, изменения в законодательство, законы Украины.

The author analyzes the Laws of Ukraine “On Combating Corruption” and “On the principles of anti-corruption policy in Ukraine (Anti-corruption Strategy) for 2014–2017 years”, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on 14 October 2014. The author focused on the shortcomings of these laws and their inconsistency with the current legislation of Ukraine.

Key words: corruption, anti-corruption strategy, changes in laws, laws of Ukraine.

Між деклараціями й заявами влади про її чесність, прагнення нещадно боротися з корупцією в усіх її проявах і практичною реальністю існує величезна прірва, яка вказує принаймні на два важливих явища: по-перше, корупція розвивається та поширюється, незважаючи на всі вжиті заходи; по-друге, вона свідчить про зростання державного лицемірства.

Проблема корупції в Україні й у світі набуває все більш загрозливого характеру. Вона отримала поширення в усіх прошарках суспільства й серед усіх гілок влади. За рівнем корумпованості Україна посідає одне з провідних місць.

Події останнього року внесли дуже суттєві корективи в життя країни, що вимагає рішучих дій від можновладців, особливо у сфері боротьби з корупцією. Прийнятий Верховною Радою антикорупційний пакет законів вимагає детального аналізу положень нових законів, зокрема якості їх наповнення та ефективності запропонованих норм.

Проблема корупції в органах державної влади й місцевого самоврядування досліджувалась у різних аспектах такими вітчизняними науковцями, як І. Авакумов, П. Андрушко, М. Бакай, В. Бакуменко, О. Бантишев, І. Бондаренко, В. Безчасний, Ю. Дмитренко, С. Дубенко, М. Камлик, О. Колотило, М. Мельник, Т. Мотренко, Є. Невмержицький, Н. Нижник, О. Оболенський, М. Пірен, В. Щербань.

Мета статті – проаналізувати останні зміни до чинного законодавства України у сфері запобігання та протидії корупції.

Поширення корупції в Україні загрожує національній безпеці країни, уповільнює демократичний розвиток і заважає реалізації верховенства права, порушує права і свободи людини та громадянина. Системний характер корупції в Україні визнано національними державними органами, міжнародними організаціями й підтверджується опитуваннями серед населення. Повсюдна корупція та відсутність дієвих засобів її приборкання стали однією з головних причин масових протестів громадян України в листопаді 2013 року – лютому 2014 року.

Корупція – це негативне соціальне явище, джерело економічних, політичних і соціальних ризиків для українського соціуму. Насамперед руйнівна дія корупції проявляється в зниженні престижу й авторитету влади на всіх рівнях, руйнуванні моральних основ суспільства, зрощуванні корумпованої частини публічних службовців із тіньовими кримінальними колами, небезпеці розвитку псевдогромадянських соціальних відносин. Соціальні аспекти корупції проявляються в політичній, економічній, культурній та інших сферах життєдіяльності українського суспільства в масштабах, близьких до критичного показника. Вплив корупції на адміністративне й соціальне середовище державних службовців, трансформацію їхніх моральних норм і цінностей, корпоративну культуру державної служби сьогодні дуже значний [1].

За Індексом сприйняття корупції 2014 [2], опублікованим Всесвітньою антикорупційною коаліцією Transparency International, Україна посіла 142 місце

серед 175 країн світу, опинившись у рейтингу нижче Киргизстану та Росії. Разом із Україною 142 місце ділять Коморські острови й Уганда.

Відповідно до нового Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII, корупція – використання особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди, чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе або інших осіб, чи, відповідно, обіцянка/пропозиція або надання неправомірної вигоди особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, чи на її вимогу іншим фізичним або юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей [3].

Більшість населення зацікавлена в подоланні корупції, особливо підприємці – як його найбільш активна частина. Тому можна стверджувати, що громадська підтримка реальних зусиль можновладців гарантована. Проте для створення ефективної нормативної бази потрібні політична воля та залучення відповідних фахівців, а також демократична процедура її розробки, обговорення і прийняття.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає правові й організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст і порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень.

Відповідно до статті 1 нового Закону, розширилося коло близьких осіб, до яких тепер налужать особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, зазначеним у частині 1 статті 3 цього Закону (крім осіб, взаємні права й обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також незалежно від зазначених умов чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун або піклувальник, особа, яка перебуває під опікою чи піклуванням згаданого суб'єкта.

На відміну від попереднього Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [4], новим Законом визначено такі поняття, як «пряме підпорядкування», «антикорупційна експертиза», «потенційний конфлікт інтересів», «подарунок», «правопорушення, пов'язане з корупцією», «корупційне правопорушення», «корупція», «приватний інтерес», «реальний конфлікт інтересів», «виборні особи».

Так, правопорушення, пов'язане з корупцією, – це діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною в частині 1

статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну й/або цивільно-правову відповідальність.

Виборні особи – це Президент України, народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови.

Пряме підпорядкування – це відносини прямої організаційної або правової залежності підлеглої особи від її керівника, в тому числі через вирішення (участь у вирішенні) питань прийняття на роботу, звільнення з роботи, застосування заохочень, дисциплінарних стягнень, надання вказівок, доручень тощо, контролю за їх виконанням.

Відбулось розмежування поняття «конфлікт інтересів», на таке:

– потенційний конфлікт інтересів – наявність в особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття нею рішень, на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень;

– реальний конфлікт інтересів – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність чи неупередженість прийняття рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень.

Наведено поняття «приватний інтерес», що розуміється як будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними або юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях.

Проте сьогодні в Україні склалась ситуація, коли де-юре чинними є два Закони України – «Про засади запобігання і протидії корупції» та «Про запобігання корупції», а де-факто – 6 місяців не діє жоден. А вже в прикінцевих положеннях нового Закону визначено, що Закони України «Про засади запобігання і протидії корупції» і «Про правила етичної поведінки» втратили чинність, а новий Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через шість місяців із дня набрання ним чинності, тобто в кінці квітня 2015 року.

На думку експертів із Центру політико-правових реформ, така правова невизначеність грубо порушує право громадян знати свої права й обов'язки, визначене статтею 57 Конституції [5].

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 06.10.2010 № 21-рп/2010, введення закону в дію не з моменту набрання ним чинності, а з моменту окремо визначеного в ньому строку, з якого він застосовується, передбачено в розділі XV «Перехідні положення» Конституції України. Так, у пункті 11 цього розділу визначено, що частина 1 статті 99 Конституції України вводиться в дію після введення національної грошової одиниці – гривні, а в

пункті 9 – прокуратура продовжує виконувати функцію нагляду за дотриманням і застосуванням законів і функцію попереднього слідства до введення в дію відповідних законів. Отже, Основним Законом України передбачено порядок і строки набрання законом чинності, а також уведення в дію окремих його положень. Виходячи із цього, законодавець, ураховуючи різні обставини, може встановити іншу дату введення закону в дію [6].

Напередодні прийняття Закону в другому читанні Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України застерігало законодавців від помилки та пропонувало пункт 1 і абзац 1 пункту 2 розділу XIII «Прикінцеві положення» проекту викласти в такій редакції:

«1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування та вводиться в дію через шість місяців з дня набрання ним чинності.

2. Визнати з дня введення в дію цього Закону такими, що втратили чинність» [7]. Проте ці зауваження не були враховані.

Отже, можна констатувати, що питання декларування, спеціальних перевірок державних службовців, одержання подарунків (пожертв), роботи близьких родичів на державній і суміжних службах, вирішення конфлікту інтересів, проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, звільнення зі служби осіб, які вчинили корупційні правопорушення, тощо залишились без жодного правового регулювання.

Новим Законом передбачено створення Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – Агентство), який є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. Проте, відповідно до частини 2 статті 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [8], міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики. Відтак положення про формування політики Агентством є спірним, тому мало б бути виключене.

До того ж Парламент закріпив за Агентством спеціальний правовий статус. У зв'язку з цим варто зазначити, що в сучасній доктрині конституційного й адміністративного права під державними органами, які мають спеціальний статус, розуміються органи, створення яких прямо (або опосередковано) передбачено в Конституції України [9] та які формально не зараховані до жодної з «гілок» єдиної державної влади [7]. Відповідно до чинного законодавства України, на такі органи покладається здійснення специфічних завдань, щодо них може встановлюватися специфічний порядок їх утворення, реорганізації, підконтрольності й підзвітності, а також призначення і звільнення їхніх керівників тощо. Тобто, такі державні органи загалом мають або принаймні повинні мати статус, відмінний від статусу інших органів державної влади. При цьому спеціальний

статус таких органів має бути зумовлений специфікою завдань, які вони повинні здійснювати в межах повноважень, визначених законами України, незалежно від інших органів державної влади. Відповідно до статті 85 Конституції України, до органів зі спеціальним статусом належать Національний банк України, Національна рада з питань телебачення і радіомовлення, Служба безпеки України, Центральна виборча комісія [9]. У сфері виконавчої влади до таких органів належать Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України та Державний комітет телебачення і радіомовлення України, створення яких також передбачено Конституцією України. При цьому існування інших державних органів зі спеціальним статусом, у тому числі у сфері виконавчої влади, Конституцією України не передбачається.

У Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» передбачено, що «інші центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом можуть бути створені Кабінетом Міністрів України» [8].

Отже, надання спеціального статусу, порядок формування, підзвітності й підконтрольності не відповідають відповідними положеннями Конституції України та Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», які є базовими законодавчими актами в питаннях утворення й функціонування центральних органів виконавчої влади. Цю проблему можливо вирішити шляхом унесення змін до Конституції України, які передбачили б існування в системі органів державної влади органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, наприклад, Агентства.

Відповідно до частини 3 статті 12 нового Закону передбачено, що у випадку виявлення ознак корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення Агентство затверджує обґрунтований висновок, який надсилає спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції. Висновок Агентства є обов'язковим для розгляду, про результати якого воно повідомляється не пізніше п'яти днів після отримання повідомлення про вчинене правопорушення. Такі положення проекту не узгоджуються зі статтею 214 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України [10], якою визначено порядок початку досудового розслідування, і статтею 60 КПК України, що визначає процесуальне становище заявника та його права [11]. Це зауваження було надане ще після першого читання проекту Закону Головним науково-експертним управлінням Апарату Верховної Ради України. Проте змін до проекту внесено не було.

Також новим Законом, зокрема частиною 1 статті 45, передбачено, що особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Агентства декларацію за минулий рік. До декларації вносяться також відомості про майновий стан членів їхніх сімей, до яких, зокрема, зараховано повнолітніх дітей, батьків незалежно від того, чи проживають вони спільно із суб'єктом декларування.

Такі положеннями проекту не враховують те, що на членів сім'ї суб'єкта декларування, які проживають окремо від нього, неможливо покласти обов'язок надавати відомості про свої доходи та витрати, оскільки, за змістом частини 1 статті 32 Конституції України, ніхто не може зазнавати втручання в його особисте й сімейне життя (а майновий стан особи є частиною його особистого життя), крім випадків, передбачених Конституцією України [9].

Разом із розглянутим Законом 14.10.2014 було прийнято Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [12], у якому сказано, що Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки, затверджена Указом Президента України від 21.10.2011 № 1001, так і не стала ефективним інструментом антикорупційної політики.

Цим Законом передбачено заходи, що мають на меті вирішити проблеми щодо такого:

- формування та реалізації державної антикорупційної політики;
- запобігання корупції (окремо виділено низку проблемних питань стосовно запобігання корупції в представницьких органах влади, створення доброчесної публічної служби, запобігання корупції в діяльності органів виконавчої влади, запобігання корупції у сфері державних закупівель, запобігання корупції в судовій системі та органах кримінальної юстиції, запобігання корупції в приватному секторі, доступу до інформації);
- покарання за корупцію;
- формування негативного ставлення до корупції.

Антикорупційна стратегія за своїм змістом скоріше може бути класифікована як державна цільова програма. Конституцією України (пункт 6 частини 1 статті 85) передбачено затвердження Верховною Радою України лише «загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля» [9]. При цьому Верховна Рада України може здійснювати лише повноваження, передбачені для неї Конституцією України (частина 2 статті 85 Конституції України). Відповідно до Закону України «Про державні цільові програми» (стаття 10) [13], розроблені загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля за поданням Кабінету Міністрів України затверджуються законом. Інші державні цільові програми за поданням державних замовників затверджуються Кабінетом Міністрів України. Отже, можна зробити висновок, що прийняття цього Закону, який містить документ із ознаками державної цільової програми, не узгоджується з приписами Конституції України та Закону України «Про державні цільові програми».

Згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 07.07.1998 (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України), «закон – юридично цілісний і структурно завершений нормативно-правовий акт, який приймається Верховною Радою України відповідно до її

конституційних повноважень» [14]. У цьому випадку Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» не є нормативно-правовим актом, не містить правових норм і повністю складається із констатації тих чи інших фактів (обставин), пояснень і приписів про необхідність проведення певних заходів. Відтак, на думку Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України, і з цього погляду його конституційність є сумнівною [15].

Антикорупційна стратегія містить багато заходів, які, виходячи з назви, мають бути антикорупційними, проте не всі вони насправді такими є.

Наприклад, здійснення судової реформи та реформи прокуратури, звичайно, мають вплив на вдосконалення роботи органів державної влади, на її прозорість, але вони не є суто антикорупційними заходами.

Антикорупційна стратегія передбачає реформування правоохоронних органів із сучасною й чіткою структурою органів внутрішніх справ, проте не передбачає самої цієї структури, як і не вказує на відмінності від старої. Також стратегія містить положення, де сказано про необхідність «здійснити заходи, спрямовані на проведення дерегуляції економіки, забезпечення вільної конкуренції, адміністративної та судової реформ, реформувати правоохоронні та контролюючі органи». Можна констатувати, що ці положення є декларативними й не несуть у собі реального змістового навантаження.

Цікавою є теза про «створення місцевої міліції (поліції)». Не зрозумілим є те, чим ця поліція краща в контексті боротьби з корупцією за наявну міліцію та як саме такий захід протидіє корупції.

Проблемою протидії корупції в представницьких органах влади стратегією визначено корупціогенне виборче законодавство. Заходами вирішення цієї проблеми передбачено «провести антикорупційну експертизу виборчого законодавства та переглянути його на основі висновків щодо корупціогенності та європейських стандартів». Звідси виникає питання: якщо таку експертизу треба провести, то як саме визначено вже наявну корупціогенність виборчого законодавства.

Сумнівним видається положення про «пряме державне фінансування політичних партій». Сьогодні фінансовий стан держави не дає змоги профінансувати політичні партії в такому обсязі, аби зрівнювати вплив приватного «спонсорського» капіталу на їхню діяльність.

Антикорупційна стратегія в черговий раз уносить зміни до Кримінального кодексу (далі – КК) України. КК України був доповнений статтею 368-2 Законом України від 07.04.2011 № 3207-VI, який приймався одночасно із Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», мав привести кримінальне законодавство України у відповідність із міжнародними конвенціями про боротьбу з корупцією. Із цього часу стаття 368-2 КК України вже двічі зазнавала змін, при цьому один із Законів, якими до цієї статті вносились зміни, має назву «Про внесення

змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією». У зв'язку з цим є незрозумілим, як стаття 368-2 КК України після цього може не відповідати положенням міжнародних конвенцій. У Висновку до законопроекту Головне науково-експертне управління апарату Верховної Ради України наголошує, що часті зміни одних і тих самих положень закону (зокрема й статей КК України) мають наслідком неефективність їх застосування, що саме такий наслідок матиме й чергова зміна статті 368-2 КК України [15].

Закон також передбачає, окрім затвердження самої Антикорупційної стратегії, складання окремих «антикорупційних програм» у кожному центральному органі виконавчої влади та на кожному державному підприємстві, періодичний «перегляд» таких програм, моніторинг і оцінювання їх виконання. Це призведе до підвищення бюрократизації антикорупційної діяльності, замість проведення реальних заходів, може звестись до складання відповідних програм і продукування звітів про їх «виконання».

До антикорупційного пакету, що був прийнятий Верховною Радою України 14.10.2014, входять ще і такі Закони України: «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 1702-VII, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» № 1701-VII, «Про Національне антикорупційне бюро України» № 1698-VII.

Аналіз двох основних Законів України щодо протидії корупції з антикорупційного пакету, прийнятого Верховною Радою України 14.10.2014, показує, що, окрім деяких позитивних моментів, вони мають багато недоліків і неузгодженостей із чинним законодавством загалом і антикорупційним зокрема. Головне побоювання викликає бюрократизація антикорупційної діяльності державного апарату, що може звести реальну боротьбу з корупцією до боротьби «на папері».

Подальші дослідження будуть спрямовані на аналіз антикорупційної діяльності правоохоронних органів, зокрема перспектив функціонування Національного антикорупційного бюро України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сergygin S. Mechanisms of prevention and fight against corruption in public administration / S. Sergygin, S. Sergygin [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/4/01.pdf>.
2. Corruption Perceptions Index 2014: Results // Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/cpi2014/results>.
3. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n25>.
4. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.
5. Хавронюк М. Боротьбу з корупцією скасовано (на півроку) / М. Хавронюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.org.ua/protydiia-koruptsii/zakonodavstvo-ta-komentari/1783-borotbu-z-koruptsiieiu-skasovano-na-pivroku.html>.
6. Рішення Конституційного Суду України від 06.10.2010 № 21-рп/2010 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10>.
7. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України про запобігання корупції від 30.09.2014 № 5113 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52247&pf35401=314166>.
8. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
11. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України про запобігання корупції від 30.09.2014 № 5113 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52247&pf35401=315020>.
12. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1699-18/page>.
13. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 № 1621-IV // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>.
14. Рішення Конституційного Суду України від 07.07.1998 № 11-рп/98 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-98>.
15. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки від 14.07.2014 № 4284а // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=51704&pf35401=308844>.